

**З ІСТОРИЇ БОРОТЬБИ ПРОТИ
«УКРАЇНСЬКИХ БУРЖУАЗНИХ НАЦІОНАЛІСТІВ»:
ДОКУМЕНТИ З АРХІВУ ХОМИ ТА КАТЕРИНИ КОЦЮБІНСЬКИХ
(До 145-річчя від дня народження Х. Коцюбинського
та 80-річчя заснування музею М. Коцюбинського в Чернігові)**

До Чернігова родина Хоми та Катерини Коцюбинських переїхала 1934 р. після вимушеного звільнення з роботи у Вінницькому літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського. Підставою для цього послужило те, що Роман Коцюбинський, найменший син письменника, спільно із якимось П. Петренком опублікував 20 серпня 1934 р. у вінницькій газеті «Більшовицька правда» статтю «Проти українського націоналізму в музейній справі». За основу статті фактично взято результати цілеспрямованої перевірки роботи музею. На той час Р. Коцюбинський, переконаний більшовик, мешкав у Харкові й, зрозуміло, усвідомлював, що оприлюднені ним звинувачення Хоми та Катерини Коцюбинських матимуть відповідні наслідки. Незадовго до цього постановою №7 «Про музей та Заповідник М. Коцюбинського» Вінницького обласного відділу освіти від 10 липня 1934 р. Катерину Яківну звільнено з посади завідувача музею з 20.06.1934 р. через те, що вона «не забезпечила політичного та наукового керівництва» цією установою.

У їхньому родинному архіві збереглася пояснювальна записка-відповідь К. Коцюбинської від 14.08.1934 р., у якій на 5-ти сторінках машинописного тексту докладно спростовано всі безглузді звинувачення щодо «ідеологічно-шкідливих настанов та хиб, знайдених в експонатах музею». У висновку комісії зазначалося, що в розділі про Революцію 1905 р. та творчість М. Коцюбинського

є цитати літературознавця В. Коряка, яких насправді не було. Серед «грівів» називалося й те, що музей «не очистився від націоналістичного мотлоху і був відірваний від радянської громадськості». Таким «мотлохом» комісія вважала, наприклад, «афішу про вечірку, влаштовану 1-ою школою 1926 року», на якій були прізвища так званих «учасників СВУ, Замуреєнка та Отаманівського». К. Коцюбинська стверджувала, що це аж ніяк не могло «заплямувати керівників музею», адже «відомо, що ніяких зв'язків, крім ворожих, з ними не було. Коли ж звертати увагу на знайомство, то і новий директор Р. Коцюбинський свого часу листувався з Отаманівським і виступав в 1-ій школі» [1]. Тенденційність у висновках комісії про роботу К. Коцюбинської була настільки очевидною, що «навіть і книга відвідувачів використана як негативний документ про Музей». У акті обстеження, зауважує К. Коцюбинська, цитуються «вражіння двох малописьменних людей, що не зуміли висловити своїх екзальтованих почувань», але свідомо «омінаються думки критиків-марксистів, письменників, відомих громадських діячів, чиї захоплення обґрунтовані й авторитетні» [1, арк. 5].

Тією ж постановою звільнено з посади директора Заповідника Хому Михайловича з метою економії коштів. Посаду ліквідували, а керівництво Заповідником підпорядкували новому директорові Р. Коцюбинському. Пунктом четвертим цієї ж постанови Х. М. Коцюбинського

було призначено на новостворену посаду «завідуючого господарством музею» з оплатою праці 300 крб. на місяць [5, арк. 22].

Націоналізм подружжя Коцюбинських, за тлумаченням племінника Романа (!!!), виявлявся у тому, що в музеї творчість письменника висвітлюється «з ворожих пролетаріатові позицій». У родинному архіві Коцюбинських зберігається лист-спростування Хоми Михайловича до редакції газети «Більшовицька правда» (його текст подаємо в коментарях) [4]. Цей унікальний документ тоталітарної доби фіксує не лише трагічні колізії конкретних людей (навіть таких знаних, як Коцюбинські), а й сталінської доби загалом, у якій не існувало ніяких моральних норм. Вважалося «достоїнством» і «комуністичною пильністю», коли за доносом сина, дружини, сестри, брата, племінника могло обірватися людське життя. Вся абсурдність того часу полягала в тому, що невдовзі й сам Р. Коцюбинський, натоді директор Вінницького музею, потрапив у список неблагонадійних і був звинувачений у тому ж абсурдному націоналізмі. До переїзду на Поділля Р. Коцюбинський працював директором Наукової бібліотеки, а згодом і директором Книжкової палати у Харкові. Невтомна боротьба із націоналізмом, у якому племінник безпідставно звинувачував свого рідного дядька, не оминула й комуніста Романа. Його звинувачували в тому, що він буцімто «проводив націоналістичну діяльність», видаючи співробітникам Всеукраїнської асоціації марксо-ленінських інститутів (ВСУАМЛІН) книжки націоналістичного змісту. Після звільнення з посади директора Вінницького музею (не допомогло навіть клопотання Д. Затонського

в ЦК КП(б)У) Роман Михайлович деякий час працював у м. Молочанську на Запоріжжі, спочатку слюсарем, а згодом директором школи фабрично-заводського навчання. 12 грудня 1936 р. його заарештовують та відправляють до Києва. 27 вересня 1937 р. був розстріляний як ворог народу, місце поховання невідоме [6]. Від такого ж трагічного фіналу родину Хоми Коцюбинського врятував, мабуть, Всевишній.

Згаданий вище лист брата «революційно-демократичного письменника» вартий особливої уваги, оскільки в контексті боротьби з українським націоналізмом правдиво відтворює й мовну ситуацію у радянській Україні, зокрема, здавалось би, в українській Вінниці, де, як справедливо зауважив Х. Коцюбинський, «в установах, серед громадян абсолютно не чути української мови, не видно інтересу до укр[аїнської] літератури, Коцюбинського не знають» [4]. Недавнє моє перебування у цьому симпатичному місті аж ніяк не надає оптимізму щодо порушених питань у цьому документі. Варто наголосити й на тому, що навіть такий, на перший погляд, невинний вислів Х. Коцюбинського про панування «національного духу» (тобто патріотичного, радянського!) в одній із вінницьких шкіл, про що писав ще 1926 р. у статті «Кілька слів про мого брата», стане згодом серйозним звинуваченням її автора у так званому «українському буржуазному націоналізмі».

У «Книзі спогадів» Михайлина Коцюбинська не без гіркоти писала, що її мати не змогла до кінця «вивільнитися від синдрому «старшого брата», перебувала «в полоні ідеологічних штампів доби» [2, с. 116], до кінця життя її супроводжував отой страх перед будь-якими

комісіями. Отож не випадково Катерина Коцюбинська так уважно вивчала автореферат кандидатської дисертації Н. Калениченко з метою «включитися в глибоке розуміння впливу ідей марксизму на укр[аїнську] літ[ерату]ру» [3]. Наслідки пережитого стресу у Вінниці помітні, наприклад, на структуруванні К. Коцюбинською змісту бібліографічної пам'ятки «М. М. Коцюбинський (1864–1939)», виданої 1939 р. у Чернігові в друкарні ім. С. Кірова під егідою Чернігівської державної обласної бібліотеки ім. В. Короленка та обласного відділу народної освіти. Обсяг книжечки – 16 сторінок, формат 62x88, наклад 1500 примірників. На звороті титульної сторінки зазначено, що «бібліографічні дані перевірені в музеї М. Коцюбинського в Чернігові. Наук. роб. К. Коцюбинська». Показчик, укладений Федінченко, складався із семи розділів: I. Класики марксизму-ленінізму, керівники партії та уряду про культурну спадщину (С. 3–4); II. М. Горький і М. Коцюбинський (С. 4–5); III. М. Коцюбинський і революція 1904–1907 рр. (С. 5); IV. Життя і творчість М. М. Коцюбинського (С. 6–12, тут подано основні дати життя (укладені К. Коцюбинською), а також літературу про його творчість); V. М. Коцюбинський в світлі радянської критики (С. 13–14, праці І. Стебуна, Бугайко, Б. Якубського, К. Коцюбинської); VI. Основні твори М. Коцюбинського (С. 15); VII. Художня література (С. 15–16). Та, попри те, цінність видання в тому, що воно фіксує праці К. й Х. Коцюбинських, а також тут републіковано статтю К. Коцюбинської «Коцюбинський і Шевченко» з газети «Більшовик» від 15 квітня 1938 р.

Науковий доробок Х. та К. Коцюбинських (опублікований і рукописний)

заслуговує на окреме дослідження. Їхні імена не повинні загубитися в нашій культурі, тим більше що Катерина Яківна, представниця вірменського народу, будучи російськомовною у щоденному житті, є взірцем того, як треба любити мову, культуру, традиції того народу, серед якого живеш. Вона вірно служила Україні й заслуговує на глибоку повагу не лише як мати Михайлини Коцюбинської, але і як невтомна трудівниця на ниві громадсько-культурного життя України першої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт Коцюбинської К. Я. про роботу у Вінницькому музеї М.М.Коцюбинського // Центральний державний музей-архів літератури і мистецтва України (надалі ЦДАМЛМ України). – Ф.940. – Оп. 2. – Од. зб. 31. – Арк. 1–5.
2. Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. – К.: Акта, 2006. – 288 с.
3. Коцюбинська К. Листи до Ніни Луківни Калениченко (09.03.1922–01.04.2008): 15.11.1954 – 15.02.1956 рр., всього 16 листів / Катерина Яківна Коцюбинська // Архів автора статті. У тексті вказуємо дату листа.
4. Коцюбинський Х. Лист до газети «Більшовицька правда» із спростуванням в обвинуваченні його родини в націоналізмі // ЦДАМЛМ України. – Ф. 940. – Оп. 2. – Од. зб. 14. – Арк.1.
5. Матеріали про роботу Х. М. Коцюбинського директором музею у м. Вінниці // ЦДАМЛМ України. – Ф. 940. – Оп. 2. – Од. зб. 13. – Арк. 22.
6. Трагічна доля синів Михайла Коцюбинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siver.com.ua/publ/4-1-0-121>

Пропонуємо увазі читачів текст неопублікованого листа-спростування К. Коцюбинської, а також текст

статті Р. Коцюбинського й П. Петренка, змісти яких дають можливість збагнути ту глибочинь трагедії, яку пережила національно свідомо українська інтелігенція в роки сталінізму.

ЛИСТ-СПРОСТУВАННЯ КАТЕРИНИ КОЦЮБИНСЬКОЇ ДО НАРОДНОГО КОМІСАРІАТУ ОСВІТИ

Наказом т. Затонського з 20/VI [1934 р.] мене знято з посади директора музею М. Коцюбинського за те, що я не забезпечила політичного і наукового керівництва музею.

Новий, призначений тим же наказом, директор приїхав до музею 7/VII. З 10 до 12 я передавала музей. 12/VII підписано акт передачі старим і прийняття новим керівництвом музею. Обстеження перед передачею не було, якщо не вважати за обстеження огляду музею за 15 хвилин.

Через місяць, 10 серпня, я одержала від нового директора «Висновки про стан роботи Вінницького меморіального будинку-музею письменника М. Коцюбинського». Ознайомившись уважно з висновками обстеження, я вважаю за конче потрібне дати свої зауваження, пояснення та спростування.

Перш за все, повинна сказати, що обстеження мало дуже поверховий характер і вражає своєю тенденційністю, зауваження несерйозні, характер причепок, а часом і зовсім безпідставні.

Отже, об'єктивної картини про стан музею аж ніяк з цих «ВИСНОВКІВ» уявити собі не можна.

Розташування матеріалів за темами трохи перекручено, а саме: окремого відділу «Смерть М. Коцюбинського» немає, це є закінчення біографічних матеріалів, тобто належить до Першого розділу, а

також окремого розділу «Тіні забутих предків» теж немає, бо малюнки входять до розділу «Ілюстрації до творів». Обстеження зовсім не враховує, ніби не бачить, що розпланування матеріалів, розташування окремих експонатів, розділів в несприятливих умовах: маленькі кімнати, багато вікон і дверей, що розривають відділи один від одного. Так само, через недостачу експозиційної площі, розділ «Коцюбинський – атеїст» опинився в 4-й кімнаті, а не в 1-й чи 2-й.

Далі іде вишукування та фіксація ідеологічно-шкідливих настанов та хиб, що знайдено в експонатах музею. Відповідаю за розділами:

1. Політичний вступ про літературну спадщину та соцкультуру. Тема надзвичайно серйозна. Щоб охопити її більш докладно, потрібно більше приміщення, ніж це дозволяють умови музею. А в тім провідні цитати, висловлювання Леніна, Сталіна про соцкультуру, про використання літературної спадщини музей подав.

Крім того, відділ цей щоразу змінювався і поповнювався новими цитатами з останніх промов, виступів вождів, зокрема т. Постишева про боротьбу на два фронти в національному питанні, т. Затонського про більшовицьку українізацію, т. Петровського – привітання першому з'їзду всеукраїнському письменників і т.п. Ухвали XII та XVII з'їздів, що ніби у всьому музеї нема, я підкреслюю, що за №901 акту передачі занесено також (під шклом) – Резолюції Пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У та доповідь т. Косіора 22 серпня 1933 р.¹ про політику партії в питаннях літератури та мистецтва, про братерський обмін досвідом народів СРСР. В матеріалах чорнових були

¹ Насправді пленум відбувся 22 листопада. – С. К.

проекти використання промови т. Сталіна на XVII з'їзді для великого плаката, і лише деякі технічні умови (брак туші) затримало виконання цієї роботи художником.

2. Розділ біографічний (а не бібліографічний, як надруковано в «Висновках») наповнений не лише фотодокументами, а також відповідною літературою, оригіналами, рукописами, фотокопіями з рукописів, картинами, речами тощо, бо розділ цей не тільки присвячений біографії, але й творчості. Історичне тло давало матеріал про революційний народолюбський рух, характеристика народництва з статтів Леніна, матеріали з особистої справи М. К[оцюбинського] департаменту поліції і т. п. Статтів про характер народництва М. К[оцюбинського] подано, а також цитат з творів цієї доби, наведено досить багато. Оцінка народництва в творах М. К[оцюбинського] подана за ст[аттею] Савченка Ю. (остання більш-менш ґрунтовна робота про Коцюбинського). Закид той, що під «Просвітою», «Братством тарасівців» не було відповідної характеристики української інтелігенції, не цілком вірний, бо «Братство тарасівців» двічі в музеї охарактеризовано, а про «Просвіту» та групу діячів на відкритті пам'ятника Котляревському під час екскурсії та для окремих відвідувачів давалося пояснення, висвітлюючи націоналістичні тенденції українськ[ої] інтелігенції. Серед численної літератури в студійному матеріалі з провідними вказівками про основні етапи літературної діяльності М. К[оцюбинського] обстеженню чомусь заважалося відмітити дві статті: «Кілька слів про мого брата» Х. Коцюбинського, саме уривки з кінця та статтю Слабченка «Коцюбинський і народна воля». Перша стаття виставлена

у відділі «Рід Михайла Коцюбинського» ради першої половини, де є спростовання ефремовських здогадок про походження М. К[оцюбинського]. Але й процитований кінець не компрометує автора, навпаки виявляє чуйність його до зародження націоналістичних настроїв майбутніх учасників СБУ. Стаття Слабченка використана як надрукований протокол про трус у М. Коцюбинського 1883 р.

3. Розділ «Коцюбинський і Горький» поданий в музеї зовсім під іншим кутом зору. Наклепи націоналістів настільки безглузді, та їх до того нігде в пресі не зафіксовано, що музей вважає за нетактовне на цьому тлі подавати матеріали про взаємини двох письменників, групуючи тут лише ті з них, що саме кидають світло на дружній глибокий характер цих взаємин. Все нове, що з'являлося в друку на ці теми, прилучалося. Вміщений був і останній лист Горького до Кулика, що з новою силою підтверджує дружній характер стосунків на тлі взаємовпливів рос[ійської] та укр[аїнської] літератури.

4. Розділ «Боротьба за Коцюбинського». Назву таку не можна вважати за політично шкідливу, бо до недавнього часу боротьба ця точилася, а після розгрому націоналістів – вона подається як певний історичний етап. Описуючи вітрину з цими матеріалами, «Висновки» не дають правильної картини розташування. Під націон[алістичною] бурж[уазною] критикою була лише четверта частина вітрини. Під «Марксистською критикою про Коцюбинського» вміщено АБСОЛЮТНО ВСЕ, що було до останнього часу в цій галузі літературознавства. Відповідними написами висвітлювалися основні моменти боротьби. Відзначено і роль в перекручуванні Коцюбинського

різних наукових установ, які старе керівництво Наркомосу підтримувало для проведення своєї націоналістичної політики. «Безглузда схема – шляхи інтелігенції», складена, до речі, за матеріалами одного з кращих знавців Коцюбинського – Коряком (див. «Літ[ературну] газ[ету]» 1931 р., вересень²). Цитата з його ж конспекту «Про Франка» Коцюбинського і Тесленка в тому відділі ніколи не була, але і вона разом з схемою вилучені з музею ще на початку 1933 року.

Взагалі щодо плутаних цитат Коряка, треба сказати, що завжди спростовані авторитетним органом, висловлювання ці замінювалися іншими. Тут треба відмітити, які перед музеєм стояли труднощі саме в тлумаченні Коцюбинського на основі Марксо-Ленінської теорії. Відомо, що до цього часу немає жодної ґрунтовної праці про Коцюбинського на базі марксистської теорії літератури, як і нема досі теж 5 відділу пропаганди марксизму і ленінізму. Відсутність цих важливих матеріалів ускладняло роботу Музею та інколи позбавляло чіткості.

5. Розділ – 1905 рік. Перш за все, в цьому розділі нема жодної цитати з Коряка, тоді як в обстеженні згадуються якісь цитати Коряка, що дають невірний напрямок всьому розділові. В центрі розділу уривки з статтів Леніна про характер революції 1905 року, про русійні сили її, діаграма аграрних рухів, а далі основні цитати з творів Коцюбинського, зв'язаних з революцією, а також уривки з листів років революції та реакції після неї. Відозва УСДРП уміщена тут завдяки тому, що вона дає фактичний матеріал до подій, описаних в «Фата-Моргана». В вітрині цього відділу подано процес

² Насправді стаття побачила світ 20 квітня 1931 р. – С. К.

творчості «Фата Моргана». В заключній частині цього розділу – вихід в сучасність: матеріали про колгоспи ім. Коцюбинського.

6. Третя кімната викликала найбільше обвинувачень з боку націонал[істичної] засміченості та самопопуляризації, про що ніби свідчить «Куток відвідувачів музею». В кожному побідному музеї є такий куток: він ілюструє життя Музею і ким оточений музей в своїй роботі. В цій кімнаті є 4 великих і 6 малих картин проф. Бурачека, зв'язаних з увічненням пам'яті М. Коцюбинського, а також і всі заходи Радвлади з перших до останніх теж до вшанування пам'яті письменника. Серед них були відозви Центр[альної] та Вінниц[ької] комісій для увічнення пам'яті М. К[оцюбинського], причому в 1933 р. відозви, підписані Скрипником, Оверським та іншими членами комісії, що належали до націоналістичної групи, очоленої Скрипником, вилучені. Афішу про вечірку 1926 року, присвячену Коцюбинському, як перший крок увічнення пам'яті, залишено, але відвідувачам завжди давалися відповідні коментарії, в чиїх руках була справа Коцюбинського, як вони її використовували в своїх націоналістичних цілях.

7. Розділ «Коцюбинський та радянська література». Власне такого розділу ще не було. Намічалось лише в новому приміщенні (кол[ишній] тітчин будинок проектом поширення заповідника має перейти у відання музею) розгорнути цей відділ. Тим часом в порядку лабораторної роботи цей розділ до деякої міри відповідав на тему: «Коцюбинський і сучасні укр[аїнські] письменники». В цій останній кімнаті, як заключний розділ, був куток поточного літературного життя. Останніми часами цей відділ був

присвячений I-у з'їзду радянських письменників.

8. Розділ «Коцюбинський – атеїст» хоч і стисло, але цитатами з творів Коцюбинського, з стат[ті] з «Безвірника» все ж давав основні погляди Коцюбинського на релігію та церкву, її братання з капіталом, її контрреволюційну роль та участь в розпалюванні національної ворожнечі.

На цьому закінчується обстеження музею. Додано ще кілька загальних зауважень: 1) про оформлення музею. Оформлення з кожним роком удосконалювалося і власне нічим від оформлення подібних музеїв не відрізнялося (засоби оформлення – вітрини для літератури та експонатів, на стінах фото, тексти, цитати, гасла, картини в кантівках та рамах). Іноді доводилося використовувати газетні портрети, бо часто потрібних портретів не тільки в Вінниці, але й в столиці не знайти. Просто завжди вони замінювалися кращими. Так, поруч з газетним, є в музеї великий портрет т. Затонського в рамці. 2) Про оригінали документів. Трохи наївне, необізнаністю з умовами музейної роботи звучить фраза, що «вітрини заповнені книжками, в яких статті та документи про Коцюбинського, а не оригінали цих документів». В більшості музеїв експонати-оригінали не виставляються в вітринах, а зберігаються в інших місцях і лише під час виставок демонструються відвідувачам. Отже, це не хиба, коли в вітринах нема оригіналу. Інше діло, як вони збиралися, але й тут не можна закинути керівникам музею недостатньої настирливості: за 7 років свого існування музей зібрав чимало оригіналів і вживав заходи до дальшого скупчення матеріалів – оригіналів до музею. За останній рік було двічі порушено клопотання про передачу

рукописів Подільської доби з Чернігова до Вінниці. 3) Про альбом «Будинок-музей М.Коцюбинського». Альбом – звіт про музей, випущений з метою звернути більшу увагу на музей. На початку він був випущений в кількості 24 примірників для партійної та радянської верхівки (помилково сказано в обстеженні, що альбом було надіслано т. Кагановичу). В редагуванні і підборі цитат, а також в виданні його брали безпосередню участь відповідальні партійні робітники, про що свідчать власноручні їхні виправлення на коректі та офіційний лист до друкарні, що Музей видає альбом, «і що ця робота не тільки музею, але й наша». Самопопуляризація, в якій теж обвинувачено на підставі альбома, як-то порівняти з подібними ілюстрованими звітами, що виходять з друку, дуже незначна. 4) Про години відвідування музею. На зазначені для відвідування години керівники музею не дивилися формально, і у вихідні дні, і у позачергові години приймали всіх, хто не мав змоги відвідати музей в інший час.

Нарешті, закінчуючи обстеження, кинуте обвинувачення в тому, що Музей «не очистився від націоналістичного мотлоху і був відірваний від радянської громадськості». Відриву не було, бо свою роботу музей поєднував з іншими учбовими та науковими закладами, влаштовуючи в школах, бібліотеках, клубах доповіді, лекції. В галузі широкої популяризаційної роботи серед робітничо-колгоспних мас робота Музею була недостатня. Хоч і були на деяких підприємствах в 1933 року пересувні виставки музею, але зв'язок з підприємствами не підтримувався, з колгоспами, крім колгоспів ім. Коцюбинського в с. Лопатинцях, теж не було зв'язку. Правда, це

мало своє виправдання в недостатньому штаті музею. Що ж торкається «націоналістичного мотлоха», з якого треба було очиститися, то, крім афіші про вечірку, влаштовану 1-ю школою 1926 року, здається, зовсім немає підстав про це говорити. Прізвища учасників СВУ, Замуренко та Отаманівського, що є на цій афіші, заплямувати керівників музею не можуть, бо відомо, що ніяких зв'язків, крім ворожих, з ними не було. Коли ж звертати увагу на знайомство, то і новий директор Р. Коцюбинський свого часу листувався з Отаманівським і виступав в 1-й школі.

Обстеження настільки тенденційне, що навіть і книга відвідувачів використана як негативний документ про Музей. Відмітивши, що вона складається з «написів-діфіраблів» обстеження, як приклад, наводить вражіння двох малописьменних людей, що не зуміли висловити своїх екзальтованих почувань. Свідомо оминаються думки критиків-марксистів, письменників, відомих громадських діячів, чії захоплення обґрунтовані й авторитетні.

Свідомий своїх хиб і можливих помилок в роботі, Музей завжди звертався за допомогою, за вказівками до керівних організацій та установ і просив дати постійне керівництво.

14/VIII, [19]34 р., К. Коцюбинська
[м.] Вінниця

ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В МУЗЕЙНІЙ СПРАВІ

Перед музеями, як перед одним з важливих чинників культурної революції, поставлено величезне завдання – бути гострою зброєю в руках пролетаріату в боротьбі за виконання завдань,

накреслених тов. Сталіним та постановами партз'їздів про ліквідацію в другій п'ятирічці пережитків капіталізму в економіці та свідомості людей.

Це завдання музеї зможуть виконати лише тоді, коли методологічною основою їх роботи буде теорія Маркса-Леніна-Сталіна, коли висвітлять класову суть кожного експоната, наочно покажуть їх на тлі певної доби, в розрізі класової боротьби, а матеріали та їх експозицію щільно пов'яжуть із сучасним завданням соціалістичного будівництва.

Чи відповідав цим завданням вінницький Будинок-музей Михайла Коцюбинського? На жаль, – ні.

Ідеологічно-шкідливі настанови в роботі музею, його відрив від партійно-радянської громадськості є наслідком того, що вінницькі організації, віддаючи велику увагу справі увічнення пам'яті М. Коцюбинського, разом з тим глибоко не вникли у внутрішню роботу музею та його ідеологічне спрямування, а тим часом музей був використаний українськими націоналістами й вони, цілком зрозуміло, висвітлювали творчість письменників з ворожих пролетаріатові позицій.

За наказом наркомосвіти т. Затонського, у зв'язку із зміною керівництва музею тепер закінчено обслідування музею. Матеріали цього обслідування ми й подаємо.

Перед музеєм М. Коцюбинського в справі перебудови його роботи на більшовицьких засадах стоять складні завдання, які, зокрема, полягають в тому, щоб за участю наукових та літературних організацій опрацювати структуру музею, відповідно до цілевої настанови його.

Складність роботи музею в тому, що коли поки-що обмежитись розчисткою

матеріалів від грубих помилок та перекручень, які були в практиці за керівництвом директора музею К. Я. Коцюбинської, та частковою перебудовою музею, то надалі стоїть завдання ґрунтовної перебудови всього музею на засадах діалектичного матеріалізму.

Літературну спадщину М. Коцюбинського через те, що не було партійності у висвітленні цієї спадщини, не використовувалося в дусі постанов партії про ліквідацію пережитків капіталізму в свідомості людей. Немає жодного гасла, цитат з творів Маркса-Леніна-Сталіна і рішень партз'їздів, не знайдемо відомих тверджень класиків марксизму, ленінізму про історичну перемогу марксизму над народництвом (розділ «Народницький період в творчості М. Коцюбинського»), або про класову суть релігії та показ її служби капіталові (розділ «Коцюбинський як атеїст») та взагалі, весь матеріал музею не подано на тлі класової боротьби за відповідної історичної доби.

Музей давав цілком невірне освітлення життя й діяльності письменника, використовуючи до цього часу націоналістичні настанови В. Коряка, від яких він сам раніше відмовився. М. Коцюбинському-письменникові, що відбивав у своїй творчості прагнення революційно-демократичного селянства за доби першої революції, музей приписував перехід від народництва до марксизму, нібито він відбивав настрої та прагнення пролетаріата, в той же час в іншому місці письменник подається як інтелігент-занепадник, і фетишизується естетичне милування Коцюбинського природою, зокрема квітами.

Отаке перекручення було і в такому актуальному своєю тематикою розділі, як «1905 – Фата Моргана», який треба

було використати для пропаганди ленінського вчення про переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Поруч із можливим використанням чудових зразків з «Фата Моргана», що подають прагнення зубожілого селянства в революції 1905 року, слід було виявити хитання, які були властиві М. Коцюбинському, як людині, що не розуміла соціальної суті цієї революції.

Більше того – замість показати в цім розділі більшовицькі відозви до селянства під час революції 1905 року, показувалося відозву кам'янецької організації УС-ДРП, з чого відвідувач музею міг уявляти, що керівником революції на Україні були не більшовики, а українські націоналісти.

Отакі ілюстрації націоналістичного ґатунку знаходимо в багатьох розділах музею. Погляньмо на розділ, що мав невдалу назву «Боротьба за Коцюбинського». Він майже цілком заповнений націоналістичним мотлохом таких апологетів націоналізму, як Грушевський, Лозинський, Леонтович, Старицька-Черняхівська, Єфремов, тим часом марксистську літературу про М. Коцюбинського керівництво музею не подало в достатній кількості. Ось чому серед «наукових» творів цих «дослідників» тонуть окремі марксистські твори. Окремі вірні цитати, розміщені в цьому розділі, тут же заперечуються іншими, цілком хибними. Отже, тут маємо широку популяризацію автури українського фашизму.

У цьому ж таки розділі недавно (як видно з альбому «Будинок-музей», виданий 1934 року) містилася схема «М. Коцюбинський і шляхи тогочасної української інтелігенції», складена за матеріалами К. Коцюбинської. Схема безглузда й політично шкідлива, бо говорить про якісь

неіснуючі шляхи «української інтелігенції». Не випадково в інших розділах не подається критичної оцінки «Просвіти», «Братства тарасівців», як і не виявлено і класової суті української націоналістичної інтелігенції – представниці куркульства, поміщиків та буржуазії.

Матеріали про М. Коцюбинського, М. Горького й радянську літературу недостатньо відбивають братерство та взаємовплив російської та української літератури. Зовсім немає в музейних матеріалах літератури народів СРСР, не кажучи вже про те, що розділ української радянської літератури абсолютно не дає уяви про буйний розквіт національної формою, соціалістичної змістом, літератури, бо його підібрано з цілком випадкових книжок, подарованих музею авторами.

Щеганібніше те, що в музеї донедавна висіли відозви центральної та окружної комісії увічнення М. Коцюбинського за підписами націонал-ухильника Скрипника та контрреволюціонерів Озерського, М. Яворського, С. Пилипенка, І. Дубровського та їх агентів в окружній комісії – В. Замуреєнка, В. Атаманівського, а також афіша урочистого вечора у вінницькому держтеатрі з нагоди 13-річчя смерті М. Коцюбинського. Вечір цей свого часу використали певною мірою ефремовці. На афіші рекламується лекція відомого історика українського письменства професора М. Зерова «Творець нової української прози», при чім зміст лекції подано в дусі хвильовізму, наприклад: «його (М. Коцюбинського (?)) мистецький шлях із Сходу на Захід».

Характерну «популяризацію» цього вечора знаходимо в одній статті Хоми Коцюбинського під заголовком «Кілька слів про мого брата М. М. Коцюбинського»

(журнал «Україна», 1926 року), де він пише: «На вечорі помічалось, що у Вінниці значно розвивається національний дух, який переважно виходить з чисто-українського осередку – першої досвідної школи ім. Коцюбинського» (?!).

В той час, коли більшовики України розтрощували націоналізм, музей, маючи істотні хиби націоналістичного гатунку, не боровся за те, щоб остаточно очиститися від націоналістичного мотлоху й перебудувати свою роботу, виходячи з більшовицьких позицій. Натомість керівництво музею 1934 року видає альбом «Будинок-музей М. Коцюбинського», де знов-таки ідеологічно шкідливо висвітлюється М. Коцюбинський, недозволено самопопуляризується керівництво та брехливо рекламується «наукова робота» музею, який нібито «бере участь у боротьбі, що точиться на літературному фронті, за справжнє марксо-ленінське розуміння М. Коцюбинського, виступає проти ворожих тлумачень та перекручень його творчості (?!)».

Зрозуміло, що відірваність від партійно-радянської громадськості, зокрема від науково-навчальних закладів та літературних організацій, не дала можливості музею, як важливому знаряддю культурної революції, піднятися на відповідну політичну височінь.

Не можна оминати і не згадати про технічне оформлення музею – воно вражає своєю примітивністю в організації та підборі цитат, портретів (газетні портрети т.т. Затонського, Любченка, Кулика). Крім того, значна частина експонатів не має текстових пояснень, а розділи не мають назв.

Перед новим керівництвом музею стоять завдання – пронизати всю роботу музею партійністю, з коренем вирвати

рештки націоналізму, встановити щільний зв'язок у повсякденній своїй роботі з партійно-радянською громадськістю. Максимально поповнити музей оригінальними експонатами, розгорнути масову роботу навколо музею (на підприємствах, у колгоспах, школах), перетворити музей на справді наукову установу та організувати в будинку, який належить музею, «Будинок молодого письменника-початківця», де профспілки, редакції газет та літературні організації спільно з музеєм розгорнули б роботу з літературними гуртками та окремими початківцями.

17 вересня цього року – 70 роковини з дня народження Михайла Коцюбинського – має бути вихідною датою для здійснення завдань, що стоять перед музеєм.

Роман Коцюбинський,
П. Петренко

КОМЕНТАРІ ТА ПРИМІТКИ

Текст листа-спростування К. Коцюбинської про роботу у Вінницькому музеї М. Коцюбинського зберігається у Центральному державному музеї-архіві літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України. – Ф. 940. – Оп. 2. – Од. зб. 31. – Арк. 1–5). Текст подаємо зі збереженням авторських мовних особливостей, відтворені слова позначено квадративими дужками, неточності коментуємо у підрядкових примітках. У загальних коментарях інформуємо читача про маловідомі факти, імена та події, які допоможуть глибше вникнути в того-часну епоху та уявити конкретні часові реалії. Саме з цією метою повністю републікуємо й текст маловідомої статті Р. Коцюбинського та П. Петренка «Проти українського націоналізму в музейній

справі» // Більшовицька правда. – 1934. – №191(725). – 20 серпня. – С. 3.

Наказом т. Затонського ... – йдеться про Затонського Володимира Петровича (1888–1938), більшовицького партійного й державного діяча, одного з організаторів КП(б) України. В 1922–1923 рр. і 1933–1938 рр. – нарком освіти УРСР, у 1925–1927 рр. – секретар ЦК КП(б)У, в 1927–1933 рр. – голова ЦКК КП(б)У. Обіймав керівні посади в інших більшовицьких державних і партійних органах України. Знищений НКВС разом із дружиною 1938 р.

Вінницького меморіального будинку-музею ... – один із перших літературно-меморіальних музеїв України, який відкрито 8 листопада 1927 р. в будинку, де 17.09.1864 р. народився М. Коцюбинський і проживав до 1897 р. У 50-х роках XIX ст. дід М. Коцюбинського Максим Абаза купив на околиці міста ділянку землі й заснував хутір Абазівку, побудував там будинок. У 1897 р. родина Коцюбинського виїхала до Чернігова, а споруда тривалий час переходила від одних власників до інших.

З опублікованих джерел відомо, що взимку 1925 р. до Вінниці приїхав молодший брат письменника Хома Михайлович і застав хату й садибу в занедбаному стані. Наступного року було створено комісію для увічнення пам'яті М. Коцюбинського, яка ініціювала відкриття меморіального музею. Ремонт і реставрацією родинної хати опікувався Х. Коцюбинський. Разом із дружиною Катериною він дбав, аби цей музей став осередком української культури. На території садиби збереглися меморіальна сторожка й комора, липи, вік яких сягає 300 років, груші-глеки, посаджені

М. Абазою, а також привезені М. Коцюбинським із Криму тамариск і магонія падуболиста. Ростуть і субтропічні ага-ви, які любив письменник.

15 грудня 1989 р. біля музею було відкрито пам'ятник М. Коцюбинському (автори – лауреати Державної премії імені Т. Г. Шевченка художник М. Вронський, архітектор В. Гнезділов).

... зокрема т. Постишева про боротьбу на два фронти в національному питанні, ... – йдеться про Павла Петровича Постишева (1887–1939), радянського партійного й державного діяча, одного з головних організаторів Голодомору в Україні та його доповідь «Боротьба КП(б)У за здійснення ленінської національної політики на Україні», виголошену 1934 р. на XII з'їзді КП(б) України.

... т. Затонського про більшовицьку українізацію, – імовірно, йдеться про виступ В. Затонського «З питань національної політики на Україні» на Пленумі ЦК КП(б) України 18 листопада 1933 р., на якому ухвалено Постанову про припинення в республіці політики «українізації».

... т. Петровського – привітання першому з'їзду всеукраїнському письменників і т.п. ... – йдеться про Григорія Івановича Петровського (1878–1958), українського радянського державного і політичного діяча, ініціатора створення ВЧК, організатора Голодомору в Україні. У 1934 р. за наказом партії в Україні ліквідовано літературно-художні об'єднання та утворено Спілку радянських письменників України; I Всеукраїнський з'їзд новоствореної Спілки відбувся 12 серпня цього ж року в Києві.

Ухвали XII та XVII з'їздів, ... – XII з'їзд КП(б)У проходив у Харкові 18–23

січня 1934 р. 3 листопада 1934 р. на Пленумі ЦК КП(б)У зі складу членів ЦК КП(б)У виведено Коцюбинського Юрія Михайловича.

XVII з'їзд Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків) проходив у Москві з 26 січня по 10 лютого 1934 р., який не вдовзі називали «з'їздом переможців» та «з'їздом розстріляних», оскільки більшість делегатів (1108 осіб із 1966) згодом було піддано репресіям під час великого сталінського терору.

Резолюції Пленуму ЦК і ЦКК КП(б) У ... – об'єднаний пленум ЦК і ЦКК КП(б)У проходив у Харкові 18–22 листопада 1933 р., на якому український націоналізм було визнано головною небезпекою у національному питанні. Після доповіді С. В. Косіора пленум ухвалив резолюцію «Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні», у якій стверджувалося про оформлення «нового націоналістичного ухилу в лавах партії, очолюваного М. О. Скрипником». 27 березня 1934 р. політбюро ЦКК КП(б)У ухвалило спеціальну постанову «Про вилучення творів М. Скрипника».

... доповідь т. Косіора, ... – йдеться про Станіслава Вікентійовича Косіора (1889–1939), радянського партійного діяча польського походження, генерального секретаря та першого секретаря ЦКК КП(б)У. Відомо, що С. Косіор – безпосередній організатор політики фізичного й духовного геноциду українського народу, що виявився в ліквідації «українізації» та проведенні політики русифікації, організації Голодомору в 1932–1933 рр. в Україні, розгортанні антиукраїнського терору, фабрикуванні численних політичних процесів та масовому винищенні національної інтелігенції. Саме за його

часів піддано репресіям або доведено до самогубства цілу плеяду націонал-комуністичних діячів – М. Хвильового, М. Скрипника. Виступаючи на XVII з'їзді партії, він заявив, що «націоналістичний ухил у Комуністичній партії України <...> грав виняткову роль у спричиненні та поглибленні кризи в сільському господарстві».

... промови т. Сталіна на XVII з'їзді ... – на XVII з'їзді ВКП(б) у 1934 р. було детально розглянуто міжнародну ситуацію. «Справа явно йде до нової війни», – зробив висновок Й. Сталін у своїй доповіді. Як наслідок, з'їзд ухвалив резолюцію щодо необхідності «дальшого зміцнення обороноздатності країни».

(Див.: КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України, 1980. – Т. 5. – 471 с.)

... про революційний народовольський рух... – ідейними вождями революційного народництва 70-х років були М. А. Бакунін, П. Л. Лавров, Н. К. Михайлівський, П. М. Ткачов. У 1876 р. створена народницька підпільна організація «Земля і воля», учасниками якої були С. М. Кравчинський, А. Д. Михайлов, Г. В. Плеханов, С. Л. Перовська, А. І. Желябов, В. І. Засулич, В. Н. Фігнер та ін. У 80–90-х роках XIX ст. у народництві посилюється реформістське крило, значний вплив набуває ліберальне народництво. Цей напрямок орієнтувався на перебудову суспільства мирними, ненасильницькими засобами. Народництво зробило вплив на розвиток літератури (Н. А. Некрасов, Р. І. Успенський, Н. Н. Златовратський та ін.), живопису (відомі «передвижники»), музики (композитори «Могутньої купки»), історіографії, економічної науки (земська статистика) та ін.

... характеристика народництва з статтів Леніна, ... – В. Ленін вважав, що народництво у Росії, – це «ціле світобачення... Величезна смуга суспільної думки» («Зошити з аграрного питання. 1900 – 1916»). Про народництво йдеться у таких працях В. Леніна: «Від якого спадку ми відмовляємося?», «Гонителі земства і Аннібали лібералізму», «Дві утопії», «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», «Розвиток капіталізму в Росії».

... подана за ст[аттею] Савченка Ю. ... – йдеться про Юрія Савченка (1908–?), українського літературознавця, критика, родом з Полтавщини, наукового співробітника Інституту Т. Шевченка в Харкові, автора статей про сучасних письменників, Т. Шевченка, редактора творів Г. Квітки-Основ'яненка. 1934 р. заарештований, подальша доля його невідома. Автор передмови до видання М. Коцюбинського «Коні не винні» (К., 1929; Х.–К., 1932), а також статей «Fata morgana». Докладний розбір повісті» (Культуробітник. – 1928. – №6(53). – С. 4–11), «На камені» (До аналізу імпресіоністичного стилю М. Коцюбинського)» (Критика. – 1928. – №4. – С. 81–91). Тут згадано статтю Ю. Савченка «До 20 роковин смерті М. Коцюбинського» (Рад. література. – 1933. – №4. – С. 215–224).

Закід той, що під «Просвітою», ... – Товариство «Просвіта» виникло 1868 р. в Галичині як протипага анти-українським течіям у культурному житті краю. Товариство працювало у складних умовах. Головою новоствореного Товариства було обрано Анатолія Вахнянина. На Лівобережній Україні єдиним товариством «Просвіта», яке отримало дозвіл губернатора на заснування, була

саме чернігівська «Просвіта», заснована 27 грудня 1906 р. членом Державної Думи І. Шрагом та М. Коцюбинським (обраний головою). Чернігівська «Просвіта» відкрила 2 філії – у Ніжині та Козельці. У 1911 р. через переслідування з боку царської адміністрації Товариство припинило свою діяльність.

До 1912 р. «Просвіта» видала 445 назв книжок загальним накладом 3115295 шт., мала 2944 читальні, 2364 бібліотеки, кілька сотень аматорських гуртків, хорів, кільканадцять духових оркестрів. Кожний член Товариства отримував на рік кілька книжок. 1912 р. при читальнях існували 540 крамниць. 1939 р. став останнім роком існування «Просвіти» на наших землях. Сталінські опричники знищили у центральному будинку Товариства у Львові його архів, цінні історичні документи й рукописи, друковану продукцію. Так вони вчинили з осередками «Просвіти» й в інших містах і селах. Не дозволили відновити роботу «Просвіти» й гітлерівські окупанти. Відтоді товариство «Просвіта» існувало лише за межами України, де українські емігранти відсвяткували його 100-річний ювілей. 1989 р. «Просвіта» фактично поновила свою діяльність як Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка, головою якого став Д. Павличко.

... **«Братством тарасівців»**... – йдеться про таємну політичну організацію, створення якої було ініційовано харківськими студентами 1891 р. на могилі Т. Шевченка в Каневі. Саме там вони присягнули всіма засобами поширювати серед українців безсмертні ідеї Кобзаря. Невдовзі ідеологом і провідником «Братства», а фактично першого українського націоналістичного об'єднання, став студент-правник Київського університету

М. Міхновський, який від самого початку своєї діяльності відкидав «братання» та «дружбу» поневолювачів із поневоленими. Серед активних діячів «Братства» були відомі письменники та науковці: В. Боржковський, М. Вороний, Б. Грінченко, М. Кононенко, М. Коцюбинський, В. Самійленко, Є. Тимченко та інші.

... **на відкритті пам'ятника Котляревському** ... – перший в історії пам'ятник І. Котляревському (1769–1838) встановлено 30 серпня (12 вересня) 1903 р. у Полтаві, де він народився і прожив більшість життя, в тому числі й на схилі літ. У відкритті пам'ятника брав участь і М. Коцюбинський, який виголосив привітання від чернігівської громади українською мовою.

«Кілька слів про мого брата» Х. Коцюбинського, ... – йдеться про Хому Михайловича Коцюбинського (1870–1956), молодшого рідного брата М. Коцюбинського, батька відомої української вченої, шістдесятниці Михайлини Коцюбинської. У шлюбі з першою дружиною, яка померла на початку 20-х років, мав четверо дітей. Упродовж 1913–1925 рр. працював директором 1-го Зразкового дитбудинку кооперації у Києві, де й познайомився зі своєю другою дружиною, вихователькою цього ж будинку, вірменкою Катериною Яківною Бедрізовою (1893–1963), родом із Феодосії, молодшою за нього на 23 роки.

З 1926 р. переїхав до Вінниці, де упродовж 1927–1934 рр. працює директором створеного Літературно-меморіального заповідника М. Коцюбинського. У 1935 р. переїхав до Чернігова після публікації статті Р. Коцюбинського та П. Петренка «Проти українського націоналізму в музейній справі» у газеті «Більшовицька правда».

Стаття «Кілька слів про мого брата М. М. Коцюбинського» опублікована в журналі «Україна» (1927. – Кн.1–2. – С.194–195), у якій він оповідає про дитячі та юнацькі роки письменника.

Після публікації статті Р. Коцюбинського та П. Петренка у газ. «Більшовицька правда» «Проти українського націоналізму в музейній справі» Х. Коцюбинський звернувся до редакції газети із листом-спростуванням, який подаємо нижче (публікується вперше): «Стаття під назвою «Проти націоналізму в музейній справі», вміщена у «Більшовицькій правді» 20/VIII.[19]34 р., характеризує мене і мою дружину К. Я. Коцюбинську, яка фактично завідувала і керувала музеєм М. Коцюбинського, як «українських націоналістів, що висвітлювали творчість п[исьменни]ка з ворожих пролетаріатові позицій». Обвинувачення це наскільки обурливе, настільки й безпідставне. Воно засновано на вороже-тенденційному «обстеженню» музею, а головне – архіву музею (згадуються старі відозви, підписані Скрипником, старі афіші тощо), і найшли відповідне спростовання К. Коцюбинської в її докладній статті до Н[ародного] К[омісаріату] О[світи]. Що ж до мого «націоналізму», персонально повинен сказати кілька слів. За статтею в газеті про мій націоналізм свідчить моя стаття в «Україні» під назвою «Кілька слів про мого брата», надр[уковану] 1926 р. Власне, справа іде не про цілу статтю, яка присвячена спростованню «єфремовських здогадок» про рід М. Коцюбинського, а лише про її останні рядки, де згадується І[-а] школа (у Вінниці) ім. М. Коцюбинського, в якій «відбивається національний дух».

Стаття ця, як уже сказано вище, написана ще 1926 р. «Національний дух»

у школі ось як треба розуміти. Приїхавши вперше після багатьох рр. до Вінниці з Києва, я звернув увагу, що в місті, в установах, серед громадян абсолютно не чути української мови, не видно інтересу до укр[аїнської] літератури, Коцюбинського не знають, а в І школі навпаки – і пошана до пам'яті письменника і, як здавалось, виховування молоді в дусі української радянської культури. Це вигідно впадало в очі. Але це було тільки перше вражіння. В дальні[й]шому, побачивши з перших кроків існування музею, що шляхи і укр[аїнської] школи, і музею різні, – зовсім відштовхнулись від школи. Протягом перших організаційних р.р., коли потрібна була в роботі музею допомога, то я звертався до 9-ої рос[ійської] школи. Це зафіксовано в низці фото, вивішених в музеї, де показано, як учні 9-ої шк[оли] з викладачами впорядковують садибу музею. Обурений такою «симпатією» до російської школи, завідувач І шк[оли] закидав мені російський шовінізм, і навіть ціла комісія (закр. «з складі». – С. К.) з пред[ставників] Робосу³, С.Н.Р. і Наросвіти чинили своєрідний допит мені, чим викликані ворожі стосунки з І школою.

Такі кумедні підстави обвинувачення мене в націоналізмі. Вони стають особливо безглузді, коли пригадати, що, приїхавши до Вінниці 6/VI [1934 р.], Р. Коцюбинський (автор статті) закидав мені байдужість до української культури, щось подібне до російського шовінізму, а після місяця «обстеження», коли не вдалося знайти матеріалів, які справді викривали мою антирадянську позицію, – він найшов за найзручніше на підставі трьох рядків, написаних 1926 р., включити мене в коло націоналістів. Вважаю,

³ Йдеться про профспілку робітників освіти. – С. К.

що таке обвинувачення плямує самого автора, який у боротьбі не гребує засобами, аби зачорнити свого конкурента».

(Див.: ЦДАМЛМ України. – Ф. 940. – Оп. 2. – Од. зб. 14. – Арк.1).

... **статтю Слабченка «Коцюбинський і народна воля».** – Йдеться про історика, літературознавця Тараса Михайловича Слабченка (1904–1937), викладача робітфаку Одеського медичного інституту, сина відомого українського історика, правника, академіка ВУАН Михайла Єлисейовича (1882–1952). Т. Слабченко – співробітник ВУАН, автор праць, присвячених М. Кропивницькому, В. Антоновичу, М. Старицькому. Зарештований, як і його батько, 1929 р. у справі СВУ, засуджений на три роки позбавлення волі, а 27 жовтня 1937 р. військова колегія Верховного Суду СРСР засудила його до страти. 1937 р. – розстріляний. 23 березня 1959 р. вирок скасовано, справу закрито за відсутністю складу злочину.

Згадано статтю Т. Слабченка «М. Коцюбинський та «Народна Воля», опубліковану на сторінках журналу «Червоний шлях» (1927. – №9–10. – С.177–179). Публікуються документи про поліцейські обшуки у М. Коцюбинського в 1883 р.

Батька Т. Слабченка теж було засуджено й заслано на Соловки. Термін ув'язнення відбував у Саватіївському ізоляторі, що знаходився у скиті й церкві святого Саватія на Великому Соловецькому острові. 1947 р. Михайло Єлисейович повернувся до м. Первомайськ (нині Миколаївська обл.). Деякий час працював учителем у школах міста, викладав іноземну мову. Упродовж 1948–1949 рр. був інспектором міського відділу народної освіти. На загальноміській учительській конференції в серпні 1949 р.

секретар Первомайського міськкому КП(б)У І. І. Ємець у своєму виступі назвав колишнього академіка «фашистом і політичним трупом». За цим було звільнення з роботи. Останні роки провів у важких злиднях. Помер просто на вулиці, поблизу пішохідного переходу через залізничні колії станції Голта, 27 листопада 1952 р.

... **майбутніх учасників СВУ.** – Йдеться про сфабрикований процес «Спілка визволення України» 1930 р., спрямований проти «старої» національної еліти. Було звинувачено 45 осіб у підготовці збройного повстання, що мало на меті відновлення самостійної «буржуазної» України.

... **про трус у М. Коцюбинського 1883 р.** ... – йдеться про обшук на квартирі М. Коцюбинського у будинку Блонецької вінницьким повітовим справником на підставі розпорядження начальника Подільського губернського жандармського управління у квітні 1883 р. Під час обшуку виявлено листи В. Боржковського, В. Лотоцького, В. Чернецького, В. Дзюбинського (всього 15), виписки з творів Т. Шевченка. Все це було конфісковано, прилучено до протоколу, а за М. Коцюбинським встановлено таємний нагляд поліції.

(Див.: Куп'янський Й. Я. Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 12–13).

Вміщений був і останній лист Горького до Кулика, ... – йдеться про Івана Юліановича Кулика (за паспортом Ізраїль Юделевич, літ. псевдоніми – Р. Ролінато, Василь Роленко, 1897–1937), українського письменника, партійного і громадського діяча, першого голову новоствореної Спілки радянських письменників України 1934 р. З 1935 р.

одночасно керував Держполітвидавом України, був головним редактором «Літературної газети» та журналу «Радянська література».

Тут згадано лист М. Горького до І. Кулика, у якому автор «Матері» писав, що ще в 90-х роках XIX ст. полюбив Україну і, звичайно, не міг написати «антиукраїнського» листа до О. Слісаренка. Йшлося про те, що у 1926 р. О. Слісаренко, будучи редактором видавництва «Книгоспілка», звернувся до М. Горького з пропозицією видати для молоді його роман «Мать» українською мовою у скороченому варіанті. Відповідь російського письменника з о. Капрі вразила О. Слісаренка не лише категоричною відмовою щодо скорочення твору, але й твердженням її автора, що *«перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий – стремятся сделать наречие «языком» – но еще и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия»*. Цей лист став відомий широкому загалові.

Так, наприклад, М. Хвильовий у статті «Україна чи Малоросія» небезпідставно назвав М. Горького російським шовіністом. Цей факт за радянських часів намагалися приховати, як і текст «Одвертого листа до М. Горького» В. Винниченка, який вдруге опублікований на сторінках «Літературної України» 10 травня 1990 р. Підставою для написання цього листа знову стала чергова відмова М. Горького щодо перекладу його творів українською мовою. Так, зокрема, С. Єфремов звернувся до М. Горького від Академії наук України за таким дозволом.

Той відповів, що вважає українську мову за «искусственный язык» і не хоче підтримувати її. Варто наголосити й на тому, що Горький, окрім заборони щодо перекладу, відверто жалкував за тим, що за царату протестував проти переслідувань української мови.

Лист М. Горького до І. Кулика опублікований у кількох часописах: «Комсомолец України» (20 червня 1934 р.), «Літ. газета» (24 червня 1934 р.), «Літ. газета» (22 юнія 1934 г.); уривок із цього листа подано у книзі: О. М. Горький і М. М. Коцюбинський. Збірник матеріалів. Впоряд., ред. і вст. ст. І. Стебуна (К.: Держлітвидав України, 1937. – С. 44–45). М. Горький тут згадує про своє знайомство із М. Коцюбинським.

... *старе керівництво Наркомосу* ... – йдеться про Миколу Олексійовича Скрипника (1872–1933), українського радянського партійного і державного діяча, який із березня 1927 р. до лютого 1933 р. був народним комісаром освіти України.

... *Коряком (див. «Літ[ературну] газ[ету] 1931 р., вересень)*. – Йдеться про Володимира Дмитровича Коряка (справжні ім'я та прізвище – Волько Давидович Блюмштейн, 1889–1937), літературознавця, критика та викладача. Розстріляний 1937 р. як ворог народу. 1922 р. у газеті «Вісті ВУЦВК» від 21 вересня виступив із рецензією на 1-й том видання творів М. Коцюбинського у 5-ти томах (К., 1922). 1930 р. спільно із Ю. Лавріненком написав передмову до вибраних творів М. Коцюбинського, що побачили світ у Харкові в Державному вид-ві України. 1927 р. змістив передмову в російському виданні творів М. Коцюбинського «Именинный подарок и другие рассказы» (Х., 1927). Автор праць

про М. Коцюбинського «Поет української інтелігенції М. Коцюбинський. 1913–1923» (Харків, 1923. – 48 с.), яка побачила світ у серії історії літератури й критики бібліотеки «Книгоспілки», «Життя М. Коцюбинського» (Харків, 1929. – 40 с.), що побачила світ у видві «Український робітник» під егідою Харківського окружного комітету з увічнення пам'яті М. Коцюбинського, «До вивчення Коцюбинського» («Літ. газета». – 1931. – 20 квіт.).

... уривки з статтів Леніна про характер революції 1905 року, ... – думки В. Леніна про Революцію 1905 р. містяться в його статтях та листах 1905 г., зокрема у таких працях: «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції», «Держава і революція», «Марксизм про державу», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» та ін.

Відозва УСДРП уміщена тут... – йдеться про Українську соціал-демократичну робітничу партію (популярна назва – есдеки), яка утворилася в грудні 1905 р. на базі Революційної української партії (РУП). Визнавала марксистську ідеологію, складалася з інтелігенції, частково з робітників і селян. Серед політичних пріоритетів партії – це національне питання, домагання автономії України. УСДРП вела свою діяльність незалежно від Російської соціал-демократичної робітничої партії. Провідними діячами партії були: В. Винниченко, С. Петлюра, Д. Антонович, Л. Юркевич, М. Ткаченко, М. Ковальський, М. Порш.

В цій кімнаті є 4 великих і 6 малих картин проф. Бурачека, ... – йдеться про Миколу Григоровича Бурачека (1871–1942), українського живописця, письменника, мистецтвознавця, заслуженого діяча мистецтв УРСР (1941),

професора Харківського художнього інституту. Гордістю Вінницького музею М. Коцюбинського є картини М. Бурачека «Камінь Коцюбинського» та «Будинок-музей М. Коцюбинського».

... з стат[ті] з «Безвірника» все ж давав основні погляди Коцюбинського на релігію та церкву, ... – йдеться про науково-популярний антирелігійний журнал, орган Центральної Ради спілки воявничих безвірників України, який виходив упродовж 1925–1935 рр.

Про альбом «Будинок-музей М. Коцюбинського»... – йдеться про видання: Коцюбинська К. Будинок-музей М. Коцюбинського. Альбом. – Вінниця, 1934.

... колгоспів ім. Коцюбинського в с. Лопатинцях, ... – йдеться про старовинне і мальовниче с. Лопатинці Шаргородського р-ну Вінницької обл., у якому в 1891 р. вчителював М. Коцюбинський та написав оповідання «Харитя», «Ялинка» й повість «На віру».

... та Отаманівського, ... – йдеться про Валентина Дмитровича Отаманівського (псевд. Золотополець, 1893–1964), українського історика, бібліографа, краєзнавця, громадського і політичного діяча, засновника «Братства самостійників» (1914) та Вінницького науково-методичного краєзнавчого центру «Кабінет виучування Поділля» (1924, залучив до роботи близько 30 вчених), учасника бою під Крутами, депутата Української Центральної Ради, доктора історичних наук, професора латини Харківського медичного університету (знав сім європейських мов). З 1920 р. мешкав у Вінниці, завідував українським відділом Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН. Разом із Х. Коцюбинським створює у Вінниці комісію з увічнення пам'яті М. Коцюбинського, а 8 листопада

1927 р. відкриває там меморіальну садибу-музей. У серпні 1929 р. заарештований у сфальшованій справі СВУ, отримує 5 років таборів суворого режиму та 2 роки заслання до Татарстану.

***

... *таких апологетів націоналізму, як Грушевський, ...* – йдеться про Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934), видатного українського історика, громадського й політичного діяча, голову ЦР УНР, багаторічного голову НТШ ім. Т. Шевченка, автора понад 2000 наукових праць.

... *Лозинський, ...* – йдеться про Михайла Лозинського (1880–1937), правника, публіциста й політичного діяча. З березня 1919 р. – секретар закордонних справ ЗОУНР, керував кафедрою права Інституту народного господарства в Харкові. 1930 р. заарештований, помер на засланні на Північному Уралі.

... *Леонтович, ...* – йдеться про Миколу Дмитровича Леонтовича (1877–1921), видатного українського композитора, хорового диригента, громадського діяча, автора широковідомої обробки українських пісень, зокрема «Щедрик», «Дударик», «Козака несуть».

... *Старицька-Черняхівська, ...* – йдеться про Людмилу Михайлівну Старицьку-Черняхівську (1868–1941), українську письменницю, громадську діячку, доньку М. Старицького, племінницю М. Лисенка. У квітні 1930 р. за вироком особливого складу Верховного Суду УРСР за приналежність до СВУ її засуджено до 5 років позбавлення волі з обмеженням у правах на 3 роки. Невдовзі Старицьку-Черняхівську звільнено з-під варті і строк замінено на умовний. У липні 1941 р., коли під стінами Києва

точилися бої з німцями, у квартирі Людмили Михайлівни співробітники НКВС провели обшук, конфіскували паспорт і теку з листуванням. Разом із сестрою Оксаною Стешенко її вивезли вантажівкою до Харкова. Тут її звинуватили в антирадянській діяльності та вивезли під конвоєм у телячому вагоні до Казахстану. В дорозі 73-літня письменниця померла. Точна дата її смерті і місце поховання невідомі. У серпні 1989 р. Людмилу Михайлівну разом з іншими учасниками «показового процесу СВУ» в Харкові посмертно реабілітував пленум Верховного Суду УРСР.

... *Єфремов, ...* – йдеться про Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939), українського громадсько-політичного діяча, літературного критика, публіциста, академіка УАН УРСР, одного із творців української журналістики. Репресований радянською владою 1930 р. Реабілітований посмертно 1989 р.

... *націонал-ухильника Скрипника* ... – див. коментар до пояснювальної записки К. Коцюбинської.

... *контрреволюціонерів Озерського, ...* – йдеться про Юрія Озерського (бл. 1896 – ?; справжнє прізвище Зебницький), педагога і політичного діяча, боротьбіста, який працював на відповідальних посадах у Народному комісаріаті освіти. Викладач ІНО, ліквідований після усунення М. Скрипника з посади Голови Наркомосу.

... *М. Яворського, ...* – йдеться про Матвія Яворського (1885–1937?), історика, політичного діяча, родом із Галичини. Сотник УГА, 1919 р. залишився в Києві, переїхав згодом до Харкова, вступив до КП(б)У, став офіційним історіографом марксистської історичної школи, дійсний член ВУАН. 1929 р. звинувачений

у «націоналістичному ухилі», а 1930 р. його виключено з партії та зі складу ВУАН, заарештовано. 1931 р. М. Яворського заслано на Соловецькі острови, де він і помер. Автор численних праць з історії України та революційного руху в Україні.

... **С. Пилипенка**, ... – йдеться про Сергія Володимировича Пилипенка (1891–1934), українського письменника, громадського діяча. Репресований радянською владою 1933 р., розстріляний 3 березня 1934 р. Реабілітований посмертно у квітні 1957 р.

... **І. Дубровського** ... – можливо, йдеться про Віктора Дубровського (1876–1937?), лексиколога, співробітника Інституту української наукової мови ВУАН, упорядника «Московсько-українського словника». Засуджений у процесі СВУ 1930 р., перебував на засланні в Алма-Аті 1932–1936 рр., де вдруге заарештований і вивезений на Північ.

... **В. Замуреєнка**, ... – відомості відсутні.

... **В. Атаманівського**, ... – йдеться про В. Отамановського, див. коментар до пояснювальної записки К. Коцюбинської.

... **професора М. Зерова** «Творець нової української прози», ... – йдеться про Миколу Костянтиновича Зерова (1890–1937), видатного українського поета, літературознавця, критика, лідера українських «неокласиків», репресованого радянською владою. Заарештований у квітні 1935 р., а 3 листопада 1937 р. розстріляний капітаном держбезпеки Михаїлом Матвеевим у селищі Сандармох у Карелії. Реабілітований посмертно 1958 р. М. Зеров – автор статті «Коцюбинський і Чехов».

... **подано в дусі хвильовізму**, ... – термін «хвильовізм», що виник на політичному ґрунті доби, пов'язаний з іменем М. Хвильового (1893–1933, справжнє прізвище Фітільов), автора відомого гасла «Геть від Москви!». Інтерпретувався опонентами українства, слушно зауважує Л. Сенік, як «суцільно антидержавна течія в суспільно-духовному процесі з визначенням як «буржуазно-націоналістична». Осердям його було те, що «хвильовізм» асоціювався із самобутнім розвитком української літератури та її орієнтацією на європейську національну традицію.

... **в одній статті Хоми Коцюбинського під заголовком «Кілька слів про мого брата М. М. Коцюбинського»** ... – див. коментар до пояснювальної записки К. Коцюбинської.

... **портрети т.т. Затонського**, ... – див. коментар до пояснювальної записки К. Коцюбинської.

... **Любченка**, ... – йдеться про Панаса Петровича Любченка (1897–1937), українського революціонера, радянського та партійного діяча. Був звинувачений у керівництві контрреволюційною націоналістичною організацією в Україні. 29 серпня 1937 р. П. Любченко, аби уберегти себе та родину від репресій, застрелив дружину, Марію Миколаївну Крупеник, і покінчив життя самогубством. Реабілітований посмертно.

... **Кулика** ... – див. коментар до пояснювальної записки К. Коцюбинської.

Сидір КІРАЛЬ

доктор філологічних наук, професор кафедри української та класичних мов Національного університету біоресурсів і природокористування України